

L'ontologització del buit: la noció de subjecte en Slavoj Žižek*

Carlota Gómez Herrera
Universitat de València
carlota.gomez@uv.es
<https://orcid.org/0000-0002-0047-8552>

© de l'autora

Data de recepció: 20/7/2024
Data d'acceptació: 2/9/2024
Data de publicació: 31/3/2025

Resum

La present contribució recompon els contorns generals de l'enfocament teòric de Žižek a propòsit del subjecte, partint i prenent com a referència la centralitat que adquireix la noció de falta com a fonament ontològic. Des d'aquest horitzó general, rastreja les petjades de la dimensió «negativa» en les diferents influències teòriques que rep, entre les quals destaquen especialment la psicoanàlisi de Jacques Lacan i l'idealisme filosòfic alemany —en particular, les obres de Hegel i Schelling—, i reconstrueix els diferents sentits que aquesta noció de falta comporta al llarg de la seva teorització. Examinar la influència de la psicoanàlisi lacaniana en el pensament de Žižek i l'aplicació que se'n fa en l'anàlisi social, a partir de la reconceptualització del subjecte com una «bretxa» en l'edifici de l'ésser, situarà les bases de l'especificitat de la proposta teoricopolítica žižekiana. Amb això es pretén realitzar una aportació substancial situant-lo en diàleg amb el postestructuralisme, per tal de dilucidar els llindars que separen la proposta de Žižek d'altres branques del firmament filosòfic contemporani.

Paraules clau: Žižek; buit; ontologia; subjecte; Lacan; postestructuralisme

Abstract. *The ontologisation of the void: The subject function in Slavoj Žižek*

This article outlines the general contours of Žižek's theoretical approach regarding the subject, starting from and referencing the centrality acquired by the notion of 'lack' as an ontological foundation. From this general base, it traces the footprints of the "negative" dimension in its various theoretical influences, notably the psychoanalysis of Jacques Lacan and German philosophical idealism, particularly the works of Hegel and Schelling, and reconstructs the different meanings that this notion of lack carries over the course of his theorising. Examining the influence of Lacanian psychoanalysis on Žižek's thought and its application in social analysis, through the reconceptualization of the subject as a gap in the structure of being, will lay the foundations for the specificity of Žižek's theoretical-political proposal. Thus, the aim is to make a substantial contribution by placing it in dialogue with

* Aquest article s'emmarca dins del Projecte d'Investigació Científica i Desenvolupament «Ética cordial y democracia inclusiva en una sociedad tecnologizada» (ETICORDIAL), amb referència PID2022-139000OB-C21, finançat pel Ministeri de Ciència i Innovació i l'Agència Estatal d'Innovació, així com per una ajuda predoctoral FPU21/00189 del Ministeri d'Universitats. Vull expressar el meu sincer agraïment a l'editor i als revisors anònims de la revista *Enrahonar*.

poststructuralism, to articulate the borders that separate Žižek's proposal from other branches of the contemporary philosophical universe.

Keywords: Žižek; lack; ontology; subject; Foucault; Lacan; poststructuralism

Sumari

1. Apropiació de Lacan	5. La definició de subjecte de Žižek
2. La reinterpretació heterodoxa de l'idealisme alemany	6. Histèria i perversió. La dimensió política del subjecte
3. Demarcacions crítiques: el postestructuralisme	7. Conclusions
4. La qüestió del subjecte	Referències bibliogràfiques

Žižek constitueix un dels més vitals, encara que controvertits, filòsofs de l'època actual (Kay, 2003: 1). La seva presència en el panorama intel·lectual d'avui dia trenca amb la precomprensió convencional que es pot tenir sobre la figura del filòsof, ja que ocupa una posició intermèdia, perquè tan aviat comparteix característiques d'un destacat i seriós acadèmic, lector atent de Hegel, Heidegger o Lacan, com d'una figura que encarna el carisma i la notorietat, fins al punt que alguns intèrprets del seu pensament l'han etiquetat com un «rockstar acadèmic» (Boynton, 1998) o com un «celebrity intel·lectual» (Mead, 2003). Ara bé, una cosa és clara, és difícil reconèixer en Žižek l'intel·lectual universal sartrià, l'específic foucaultí, l'orgànic gramscí o el militant autonomista recelós de tota avantguarda teòrica. Llavors, qui és exactament Žižek i què representa per al nostre temps? (Cano, 2020: 321).

Žižek podria considerar-se un dels pensadors més complets i complexos del segle XXI sorgit en l'àmbit filosòfic des dels treballs d'una sèrie de filòsofs i teòrics crítics de la regió continental francesa de mitjan segle XX, consagrats internacionalment en els anys 1960 i 1970, a saber, la generació dels anomenats *postestructuralistes*. La veu de l'eslovè representa la veu del nou panorama internacional que s'ha proposat la tasca de neutralitzar, o almenys reprendre seriosament, els desafiaments que la contesa teòrica del postestructuralisme va posar sobre la taula¹. Si existeix un punt de convergència entre les crítiques i

1. El *postestructuralisme* és el nom atorgat a un corrent teòric que alberga una diversitat considerable i no homogeneïtzable d'autors amb grans diferències entre els seus plantejaments. Així i tot, podem emmarcar filòsofs com ara Roland Barthes, Jacques Derrida, Michel Foucault, Gilles Deleuze, Judith Butler, Jean Baudrillard o Julia Kristeva en la mesura en què comparteixen una preocupació radical i comuna: identificar i qüestionar les jerarquies implícites en la identificació d'oposicions binàries que caracteritzen no sols l'estructuralisme, sinó també la metafísica occidental en general. A nivell polític, Žižek deixa clar que hi ha raons per mantenir una opinió escèptica sobre els assoliments politicoculturals de les experiències del Maig del 68.

el quefer filosòfic de tot el ventall postestructuralista és la reavaluació de la interpretació estructuralista de Ferdinand de Saussure sobre la distinció entre l'estudi del llenguatge al llarg del temps i l'estudi del llenguatge en un moment específic (l'aproximació diacrònica enfront de la sincrònica). De la generació dels autors postmoderns o postestructuralistes, Žižek en selecciona tres noms referents, Derrida, Foucault i Deleuze, amb qui manté una tibant relació d'amor-odi. D'aquests tres filòsofs en reprèn l'esperit transgressor, la vitalitat i la loquacitat meditada, al mateix temps que es mostra crític amb les seves resolucions, les seves consideracions relativistes o els seus posicionaments polítics. Ara bé, és crucial assenyalar que Žižek utilitza Derrida com el referent principal per a delimitar la seva concepció d'allò que entén per postestructuralisme. En alguns moments de la seva obra, el terme *desconstrucció* arriba a ser emprat com a sinònim de *postestructuralisme*, i les crítiques dirigides contra aquest últim corrent són, en realitat, crítiques específiques cap a Derrida².

El quefer teòric žižekità es distancia de la formulació de paradigmes teòrics tancats i autosuficients, característics de la modernitat, i prefereix advocar per una trobada amb la «Veritat» basada en encontres repetitius (i traumàtics) amb l'objecte del desig, és a dir, la cosa impossible. Perquè, en efecte, els diversos escrits de Žižek no tenen com a únic objectiu projectar llum sobre un aspecte distintiu de la seva teoria, sinó que, més aviat, el desenvolupament del seu pensament pot entendre's com un arsenal de conceptes i de raonaments que es repeteixen una vegada i una altra en diferents contextos analítics. La seva intenció és generar coneixement a través d'aquestes trobades. Es tracta d'accedir a la tensió inherent a l'U a través d'una «visió de paral·laxi³» (Žižek, 2011b). D'accedir, com ell mateix sosté, a l'objecte a través de «diferentes perspectivas estrechamente vinculadas entre las cuales no es posible ningún campo neutral en común» (2011b: 12). Žižek, en aquesta mateixa obra, adverteix que:

La paralaje no es simétrica, no está compuesta de dos perspectivas incompatibles sobre el mismo X: existe una asimetría irreductible entre las dos perspectivas, un mínimo giro reflexivo. No tenemos dos perspectivas, disponemos de

2. Per assenyalar alguns dels grans oblidats d'aquest grup, en destacaríem principalment Maurice Blanchot, de vegades pròxim a Derrida; també Michel Foucault o George Bataille, qui, en un cert sentit, sí que es converteix en un referent palpable a les obres, encara que tàcit, en algunes de les reflexions de Žižek, especialment pel que concerneix al tema de l'intercanvi simbòlic i el do.
3. La visió de paral·laxi que utilitza Žižek per definir el mètode aplicat és rellevant, perquè ajuda a reescriure els ensenyaments psicoanalítics i inserir-los dins del corpus filosòfic. Això permet recuperar conceptes clau de la seva obra, amb l'objectiu d'argumentar la hipòtesi de l'ontologització del buit i els efectes que exerceix en la noció de subjecte. El concepte de paral·laxi, en el pensament de Žižek, es pot considerar una estratègia per evitar certes inconsistències i contradiccions inherents a les propostes sistemàtiques de la psicoanàlisi lacaniana. Aquesta perspectiva es presenta com una positivització de les ambivalències que el concepte del Real implica. Així mateix, és fonamental contextualitzar-la dins de la innovadora classificació que Žižek introdueix, que distingeix entre un Real Imaginari, un Real Simbòlic i un Real Real. No obstant això, no s'hi tractarà amb gaire profunditat per qüestions d'espai, però sí que se'n parlarà en futurs textos de l'autor de l'article.

una perspectiva y de lo que la elude, y la otra perspectiva llena el vacío de lo que no puede verse desde la primera. (2011b: 45)

1. Apropiació de Lacan

Žižek segueix la senda oberta per Saussure, però ho fa a partir de l'ensenyament de Lacan. El psicoanalista es va enfrontar a les crítiques que s'abocaven sobre la importància del mètode estructural a causa de la suposada ineficàcia que mostrava a l'hora de fer front a conflictes polítics reals. Per què? Per a Žižek, Lacan ens mostra que les estructures, al contrari del que argüien els crítics de l'estructuralisme, sí que baixen al carrer. En realitat, Lacan descobreix que l'anàlisi estructural sí que és útil per a donar explicacions del que té lloc a nivell col·lectiu, dels esdeveniments socials i polítics. En contraposició a les tesis de Saussure, reconegut com el pare de l'estructuralisme, Lacan no dona prevalença a la unitat signe o a la dimensió nocional d'aquest, és a dir, el significat. Més aviat, l'operació de Lacan se centra en la part material, pendent encara d'agafar-se a un significat, que és el significante, definit per ell com allò que representa un subjecte per a un altre significat. Lacan l'expressa com segueix:

Un significante es lo que representa al sujeto para otro significante. Este significante será pues el significante por el cual todos los otros significantes representan al sujeto: es decir, que a falta de este significante, todos los otros no representarían nada. (Lacan, 2006b: 799)

Žižek il·lustra la tesi lacaniana mitjançant una representació per a facilitar la comprensió del que Lacan vol expressar: en el llit d'un hospital, al costat de l'informe amb la seva fitxa mèdica, el subjecte no és més que una sèrie de dades que representa un subjecte per a un altre significat, la xarxa de dades dels sabers mèdics. El matema del subjecte assenyala, a través de la «tachadura» que el creua, que S1 representa per a un altre significat S2 la seva absència, la seva falta, la qual coincideix amb el propi subjecte (2004a: 106).

És des d'aquest punt des del qual Lacan reestructura la lògica que opera en una cadena de significació i conceptualitza com s'articula el sentit dins d'una sèrie per a demarcar les propietats de l'ordre simbòlic. La seqüència o cadena de significants particulars es desenvolupa sense tenir un significat específic per a cadascun, i aquests significants estan flotant a l'expectativa d'obtenir un significat nocional, conceptual. Aquest procés continua fins que accedeixen a la trama del sentit de manera retroactiva. De tal manera, «en un punto específico, justo cuando la intención perfora la cadena del significante, la cruz, algún significante establece retroactivamente el significado de la cadena, vincula el significado al significante y detiene el deslizamiento del significado» (Žižek, 1992: 143).

La interpretació que Žižek realitza de la noció de falta lacaniana es conceptualitza en els termes d'una pèrdua fonamental inscrita en el cor de l'Ésser. D'aquesta apropiació resulta la postulació d'una absència constitutiva a tot ordre que, en última instància, apunta cap a una dimensió més profunda: la

d'un «Res», un buit o una bretxa ontològica. En la teoria de Lacan, aquesta referència es vincula amb l'ordre del Real, que és diferent d'allò que comprem com a «realitat» —el món social estructurat simbòlicament.

Així, l'establiment de la realitat penja de la positivització o concreció d'una bretxa com a buit primordial. Aquest buit constitueix el fonament negatiu de tot ordre, al mateix temps que actua com el seu límit, en la mesura en què es mostra com l'empremta, la marca de la seva pròpia impossibilitat traumàtica. Refrescar la manera de comprendre el Real en Žižek, és a dir, examinar la influència de la psicoanàlisi lacaniana en el pensament de Žižek i la seva aplicació en l'anàlisi social, a partir de la reconceptualització del subjecte com una «bretxa» en l'edifici de l'ésser, ens permetrà situar les bases de l'especificitat de la proposta teoricopolítica žižekiana⁴. A partir de l'exposició d'aquesta noció de subjecte es mostrarà en quin sentit polemitza Žižek, i aquí trobem el segon moviment de l'article, amb una certa concepció postestructuralista que «reduïx» el subjecte als processos de subjectivació o, dit d'una altra manera, pensa el subjecte merament com a efecte. D'aquesta última posició es pren el pensament de Derrida com a paradigmàtic. Aquesta iniciativa pot aclarir una comprensió potencial de l'abast polític resultant del diàleg entre tots dos enfocaments en el pensament contemporani.

Tota referència als plantejaments teòrics de Žižek ha de tenir en compte, de manera prioritària, la decisiva empremta que Lacan marca en la seva teoria. Per a l'autor eslovè, Lacan és considerat un «mestre» irrenunciable, atès que ell constitueix el seu principal interlocutor mut (Žižek, 2013a). De tal manera, Žižek, com a teòric dissident i eminent estudiós de Lacan, igual que Alemany, Laclau, Copjec, Laleff Ilieff, Stavrakakis i Zupančič, entre altres, serà un dels pioners en l'apropiació de la psicoanàlisi des de la teoria política, elevant a rang d'ontologia general la teoria lacaniana i incorporant les categories clau del psicoanalista francès al seu propi enfocament (Alemán i Molina, 2020; Irwin i Motosh, 2014)⁵.

4. Cal ressaltar les dificultats que comporta la tasca de reconstruir un pensament com el de Žižek, els raonaments del qual, en la majoria dels casos, exhibeixen una escassa linealitat i sistematicitat. Això es torna especialment desafiador en intentar establir un diàleg amb un altre pensador, la sistematicitat del qual també brilla per la seva absència, com és el cas de Derrida. En les seves diverses obres, Žižek destaca per adoptar un format expositiu que s'assembla a la pràctica clínica de la psicoanàlisi, segons la seva pròpia interpretació (Žižek, 2019). Això s'evidencia en la manera en què aborda els seus temes, utilitzant un enfocament que s'assembla a la metodologia de la psicoanàlisi clínica. No obstant això, la dificultat inherent a aquest exercici no disminueix la seva vàlua. Ben al contrari, val la pena retratar com el pensador eslovè recupera la psicoanàlisi lacaniana per a assajar un subjecte barrat (Lacan, 2006a: 19) que neix en el camp del món simbòlic, però que, per això mateix, està sempre mortificat pel forat propi de la representació, i posar sobre la taula de debat en quin sentit l'ontologització del buit i la noció de subjecte de Žižek pot ajudar a pensar el gir anàrquic del pensament contemporani.
5. La seva adhesió al pensament lacanià, no obstant això, es desenvoluparà de manera paral·lela al seu rebuig d'incorporar el mestre francès en l'àmbit teòric del postestructuralisme. Žižek discuteix amb aquells que col·loquen Lacan al mateix nivell que uns altres autors, com ara Barthes, Derrida o Deleuze.

Una de les premisses base des de la qual els autors del postestructuralisme comencen a pensar és que la realitat s'estructura discursivament. Dit amb altres paraules, en tant que l'essència de l'ésser humà constitueix una instància que no pot ser plenament coneguda, això és, atès que l'essència és incognoscible, només podem accedir a aquest mitjançant les mediacions significants construïdes socialment des de l'ordre del llenguatge⁶. Žižek subscriu també aquesta premissa base compartida pel postestructuralisme, i considera que l'ordre òntic positiu ha d'entendre's, tal com prescriu Lacan, com el registre del Simbòlic. Aquest registre implica l'ordre discursiu del llenguatge i la cultura, i és justament l'espai a partir del qual l'existència del subjecte pot aconseguir, a través de processos de metonímia i metàfora, una certa coherència relacional. Aquesta coherència, evidentment, està representada mitjançant signes. No obstant això, en aquest punt, per a Lacan l'objectivitat ha de comprendre's en termes més amplis, a través de la metàfora del nus borromeu, que Lacan utilitza per a explicar com l'objectivitat s'entrellaça en tres dimensions. La primera és el Simbòlic, que és el llenguatge i la cultura que dona estructura al món en el qual vivim, i on el nostre ésser s'inscriu. Després hi ha el Real, alguna cosa que no pot ser completament simbolitzada, que es manifesta com una espècie de bloqueig o distorsió en el Simbòlic. És el que hi ha més enllà de la nostra comprensió total, però que esdevé clau perquè constitueix la base negativa del nostre significat. Finalment, trobem l'Imaginari, una espècie de representació primària d'un mateix basada en imatges, que introdueix una ficció de totalitat estructural que falta en el Simbòlic (Lacan, 2015).

En la conceptualització lacaniana, la noció de falta es recolza en la comprensió del Real i es basa en la interacció dels tres registres (Simbòlic, Real i Imaginari). Aquesta idea es converteix en el fonament d'una ontologia heterodoxa, que presenta diferències significatives amb altres corrents del postestructuralisme. Lacan ens convida a considerar que l'absència, que no pot ser completament simbolitzada (el registre Real), juga un paper ineludible en la configuració de la nostra comprensió de l'ésser i la realitat.

Aquest enfocament contrasta amb altres perspectives postestructuralistes, que no atribueixen la mateixa importància a la falta o l'absència en la seva ontologia. Segons la visió derridiana, per exemple, la naturalesa discursiva de la realitat implica la impossibilitat d'accedir a una «veritat» en si mateixa. Derrida suggereix que la veritat és més aviat un efecte il·lusori creat per certes operacions discursives. Per a Derrida el discurs sempre és perspectiva, atès que depèn d'una inscripció textual específica que esdevé inherentment parcial. Com a resultat, el discurs genera de manera constant un desplaçament de sentit que és impossible de ser completament representat. En altres paraules i

6. És pertinent destacar breument la notòria excepció que presenta el treball de Deleuze i Guattari, especialment evident a partir de la seva obra *Anti Edip* (1985). Aquests autors es distancien de la premissa comunament compartida en fonamentar la seva anàlisi en la substància infinita spinoziana. Aborden la realitat des d'una perspectiva de pura immanència i conceptualitzen l'Ésser com una positivitat múltiple, rebutjant qualsevol forma de representació discursiva en considerar-la espúria.

de manera sintètica, Derrida considera que el que el discurs diu mai és idèntic al que intenta expressar (2005: 131). Més aviat, cal tenir present i reconèixer l'escriptura justament com a diferència, obertura violenta, obertura no ètica de l'ètica (2005: 180).

En la seva obra *El sublim objecte de la ideologia*, Žižek hi argumenta que, segons la perspectiva de Lacan, hi ha un moment en la realitat en el qual el discurs aconsegueix comunicar el seu missatge de manera directa, establint-se com una referència objectiva (1992). En tal sentit, Lacan reivindica la psicoanàlisi com a «experiència de veritat». No obstant això, cal assumir que aquesta veritat no emergeix de tornar a un principi original o essencial, com si hi hagués un punt de partida suprem, sinó que més aviat es construeix en evidenciar la incapacitat intrínseca del significat, això és, es tracta de l'encarnació del propi fracàs de l'ordre simbòlic en intentar representar-se a si mateix. Justament, per a Žižek, la noció de representació d'una impossibilitat té un significat medul·lar a l'hora de teixir la seva obra.

2. La reinterpretació heterodoxa de l'idealisme alemany

Aquest concepte motiva la reinterpretació heterodoxa de Žižek al voltant dels filòsofs de l'idealisme alemany, en particular la seva revisió poc convencional de Hegel i Schelling (2016b, 2013b). En tots dos casos, Žižek ha sacsejat els fonaments de la interpretació convencional que l'acadèmia, en termes generals, fa d'aquests dos autors, ja que la seva lectura ha constituït avui un desafiament conscient a les narratives acadèmiques estàndard, en proposar una perspectiva alternativa que destaca la importància de representar les limitacions intrínseques o les impossibilitats en el pensament d'aquests filòsofs.

Tant en *El sublim objecte de la ideologia* com en *El més sublim dels històrics*, Žižek s'apropia de la crítica hegeliana a la filosofia kantiana, això és, la crítica de Hegel a la noció kantiana de la cosa en si, i la porta més enllà⁷. Recordem, Kant diferenciava entre el món de les aparences, el fenomènic, i la cosa en si, el noumènic, de la realitat (2002). En el pensament de Kant, la cosa en si és quelcom fonamental que està més enllà del que podem experimentar directament. Només ens hi podem aproximar a través de les contradiccions de la raó pura, que Kant anomena *antinòmies*. Aquestes antinòmies, segons Kant, són les contradiccions o paradoxes en la raó humana que revelen els límits de la nostra capacitat, del nostre enteniment. Ara, Hegel, segons Žižek, critica aquesta idea de la cosa en si. En lloc de veure-la com quelcom positiu que conté una veritat sobre l'Ésser, Hegel la interpreta com la pròpia realitat fenomènica, és a dir, el món tal com l'experimentem, però n'emfasitza la inconsis-

7. En els seus escrits, Žižek interpreta Hegel com qui, dialogant amb Kant, aconsegueix articular els oposats a través de l'eliminació de tota transcendència. Aquesta interpretació es fonamenta no sols en la *Fenomenologia del espíritu* (2010), sinó també en altres textos de Hegel d'aquest període, com a *Escrito sobre la diferencia i Fe y saber* (2013). Per exemple, en *Porque no saben lo que hacen*, Žižek explica la transició de Kant a Hegel a través de la dialèctica (2006a: 215-218).

tència ontològica, la falta inherent d'estabilitat. Així, les antinòmies que Kant veia com a límits a la condició humana es transformen, per a Hegel, en les condicions que possibiliten la nostra trobada amb el que és «Real» de la nostra existència, en lloc de simplement assenyalar les nostres limitacions.

D'aquesta manera, l'essència inaccessible que Kant atribuïa al món fenomènic, segons Žižek, resulta ser la seva pròpia condició defectuosa, la seva falta ontològica. En altres paraules, allò que fa que el món fenomènic sigui incompreensible no és una limitació del subjecte, com sostenia Kant, sinó més aviat una falla inherent en l'essència mateixa del món noumènic. Quan Hegel (2010: 201) diu que el suprasensible és el fenomen com a fenomen, Žižek suggereix que la frase implica que allò que està més enllà de les nostres percepcions normals és, de fet, el fenomen mateix que experimentem de manera distorsionada. Vegem com l'expressa el mateix autor:

¿Qué se oculta detrás del fenómeno? Precisamente el hecho de que no hay nada que ocultar. Lo que está disimulado es el acto de disimulación que no disimula nada. Lo que hay que esconder es que lo suprasensible —la esencia que uno creía entrever— no es otra cosa que el fenómeno como fenómeno. (Žižek, 2013a: 120)

Per tant, la limitació o el defecte que Kant associava amb el subjecte en realitat pertany a la pròpia manera que té el món noumènic de ser i de mostrar-se. És per aquesta raó que només podem accedir a l'experiència de la realitat a través de les seves formes distorsionades, el que Žižek defineix com a patològiques, un terme que empra amb un doble significat⁸.

En aquest marc, Žižek distingeix la seva posició d'una possible interpretació derridiana. Contràriament a una lectura derridiana que podria suggerir que la realitat es limita a les seves manifestacions parcials i errònies, Žižek argumenta que el lloc de la «cosa en si», en comptes de ser simplement una dimensió oculta o latent de la realitat, és un espai buit, una espècie de «Res». Però aquest «Res» no ha de ser pensat en termes d'absència total, sinó com un buit que exerceix un impacte configurador, formador, estructurant, si es vol, en la realitat que experimentem. Per a il·lustrar això, Žižek es basa en les idees del *Freiheitsschrift* de Schelling, qui diferencia entre l'Existència, com l'ésser humà experimenta la realitat, i l'impenetrable *Grund* de l'Existència, en altres paraules, l'abisme. Es tracta del que és «Real» de les pulsions patològiques, una espècie de fons inaccessible que es troba darrere de les nostres experiències

8. A vegades ho empra en el sentit estricte que té dins del marc psicoanalític, relacionant-lo amb condicions o comportaments que es desvien de la norma en un sentit clínic. No obstant això, en la majoria dels casos, Žižek es refereix a una definició atribuïda a Kant. Segons Žižek, per a Kant, el terme *patològic* —que posteriorment ha estat desenvolupat per alguns membres actuals de l'Escola de Frankfurt en la forma de *patologia social* (Honneth, 1994, 2004, 2007a, 2007b)— es refereix a fenòmens que són empírics, contingents, és a dir, relacionats amb l'experiència empírica i dependents de circumstàncies específiques. Llavors, quan Žižek parla d'experiències «patològiques» en el context kantian, es refereix a fenòmens que són contingents i empírics, i que, per tant, ens ofereixen una visió distorsionada i limitada de la realitat noumènica.

(Žižek, 2016a: 6); la vora, el límit. L'abisme schellinguà no és, per tant, un ésser, sinó un origen purament indeterminat de l'ésser, un principi el contingut del qual és negatiu i esquiu, i que pren en l'ésser humà la forma de la llibertat o la bogeria. Segons Žižek, aquest *Grund*, o fons, no és simplement la falta d'alguna cosa, sinó que es tracta d'un element actiu que influeix en la configuració de la realitat. Aquest al·ludeix a una esfera que escapa a les dicotomies convencionals entre Naturalesa i Esperit, Existència i Essència, Real i Ideal, etc., que, en termes ontològics, precedeix la configuració de formes i, encara més transcendental, la creació divina. En realitat, es tracta d'un «espai» fosc i ombrívol, enigmàtic, mancat de profunditat o narrativa històrica, on resideix una pulsio abstracta desproveïda d'un objecte específic. L'esdevenir del món s'assembla al procés de Déu, qui es crea i es revela a si mateix mitjançant una alienació en l'ordre de l'ésser i el llenguatge. Aquest procés culmina amb la separació entre el Pare i el Fill, Jesucrist, que és el Déu itinerant en el món caigut. La transició de Déu com un «buit pur» al món terrenal dels éssers humans guarda similituds amb el pas del «Real» al Simbòlic en la psicoanàlisi lacaniana. Aquest procés implica la repressió i la sublimació del nucli aterridor de la nostra existència a través del llenguatge. Es marca, així, la transformació des d'una essència fonamentalment caòtica cap a un ordre social regit per la cultura i la llei.

Des de la perspectiva de Žižek, l'experiència humana es veu afectada per una existència fragmentada, travessada per una dimensió desconeguda i monstruosa. Aquesta divisió és inherent a l'ordre simbòlic i constitueix una realitat que existeix «fora de la història», però que, al mateix temps, sustenta l'espai de la historicitat. Aquest aspecte funciona com el motor subjacent de la nostra existència i és la negativitat essencial que permet que el nostre món sigui ontològicament incomplet. Es tracta d'una bretxa o esquerda permanent en l'ordre simbòlic, que es manifesta com un límit intern en el procés de simbolització. Amb altres paraules, hi ha una dimensió pertorbadora i no totalment abastada pel discurs històric i cultural que l'estructura mateixa de la nostra experiència social alberga (Žižek, 2011c: 216).

És precisament en aquest punt en el qual Žižek es posiciona contra la doctrina hegeliana convencional, que l'etiqueta com panlogicista, a partir de la lectura que, tradicionalment, s'ha fet dels *Elements de la filosofia del dret*. Concretament, el terme *panlogisme* va ser encunyat al segle XIX pel pastor protestant i religiós Johann Eduard Erdmann, filòsof de la dreta hegeliana, per referir-se a la doctrina de Hegel basada en una frase que diu que «tot el racional és real i que tot el real és racional», extret d'aquesta obra. Afirmació contrària a la idea que la història és simplement el desenvolupament positiu i factic de la Idea (o Déu, segons Spinoza) en el seu esdevenir.

Per a Žižek, en canvi, la història no és tal desplegament harmoniós, sinó l'entrada disruptiva de la falta o la incompletitud com a essència constitutiva. És la intrusió en la història d'un antagonisme fonamental que actua com a condició per a la nostra llibertat, ja que som lliures precisament perquè el nostre món és defectuós i no podem eliminar la part indicible intrínseca de la nostra

existència. Per a Žižek, és el registre lacanià del «Real», el nom a través del qual es representa allò indicible mateix. És l'estrat, la dimensió del límit absolut inherent a l'ordre simbòlic que revela la seva finitud transcendental, definit per Žižek com «el propio principio de distorsión de la realidad» (2015: 296).

3. Demarcacions crítiques: el postestructuralisme

En les antípodes hi trobem Derrida, per al qual, en particular, delimitar el lloc de la «falta» es considera un gest equivocat. D'aquí les desavinences que Žižek manté amb ell. Segons Derrida, atès que el text és l'horitzó últim de l'objectivitat, no és possible representar el seu propi límit. Cada significat remet a un altre en una cadena interminable de relacions metonímiques, cosa que condueix a una disseminació infinita sense un terme final discernible, a una semiòtica infinita de la possibilitat (Derrida, 1989).

En contrast, Žižek (1992, 2016a) argumenta que la realitat simbòlica es recolza sempre en un tall metafòric, un ancoratge objectiu que funciona com un centre, una U al voltant de la qual s'articula la multiplicitat de signes. Aquest centre, no obstant això, no representa una presència positiva o un registre primari que precedeix el llenguatge, sinó més aviat un buit, el «Real» com l'irrepresentable en l'ordre del signe, una «Res» que constitueix l'experiència límit de l'objectivitat.

La crítica postestructuralista a Lacan sorgeix perquè aquest últim suggereix que podem circumscriure la realitat en definir el lloc de la seva pròpia impossibilitat. La idea de Derrida sobre el suplement perfilada als seus textos de 1967, l'anomenada «lògica del suplement», planteja que hi ha un element que actua com a excedent respecte al text, omplint el lloc d'una absència, i és al mateix temps exterior i interior, sobresurt i completa la sèrie, etc. Segons Derrida, això fa impossible concebre la representació fixa del text, el seu establiment com a Centre (Derrida, 2005). La crítica postestructuralista cerca pensar la realitat més enllà del concepte de centre, que ha estat fonamental en la metafísica tradicional, per a desfer-se dels problemes irresolubles als quals abocava i ressaltar el que subverteix des dels marges, la qual cosa està reprimit i ha estat oblidat, així com les possibles direccions cap al que és diferent.

La resposta de Žižek és que, a diferència de la crítica postestructuralista que veu problemes en la idea lacaniana sobre el Centre i el seu suplement, Lacan suggereix que tots dos conceptes no són excloents. Žižek assenyala que, segons Lacan, és possible pensar en un suplement que es converteixi en el Centre a mesura que es va desenvolupant. En altres paraules, l'element que inicialment actua com un romanent o residu en un ordre social pot transformar-se en un element totalitzador, similar a un «significante amo» (Lacan, 1992: 93). Žižek vincula això amb un moviment implícit en la filosofia de Hegel, deixant entreveure que, certament, Lacan permet una comprensió dinàmica de com es constitueix l'ordre i com els elements adquireixen significat en l'esdevenir.

Així doncs, Žižek es distancia del postestructuralisme en enfrontar de manera distintiva el problema del subjecte. Malgrat la seva apropiació del

pensament lacanià, rebutja la inclinació a encasellar Lacan dins del marc postestructuralista, com és comú en interpretacions convencionals. La divergència fonamental radica en la centralitat que Žižek atorga a la noció de falta en el seu pensament teòric, la qual cosa el col·loca en una posició antitètica a l'enfocament de l'abundància present en figures com ara Derrida, Deleuze, Barthes o Foucault. En altres termes, Žižek representa una perspectiva clarament alineada amb la idea de falta, que rebutja la possibilitat d'una articulació teòrica entre el seu enfocament i els diversos corrents del postestructuralisme. La seva posició es caracteritza per una clara dissidència respecte a la concepció de l'abundància present en el postestructuralisme, subratllant en canvi la rellevància de la falta en la comprensió del subjecte.

4. La qüestió del subjecte

Per tant, si haguéssim de resumir en dues o tres característiques les contribucions de Žižek a la filosofia contemporània, una d'elles, sens dubte, seria l'atenció amb la qual reprèn la noció i el sentit del subjecte. Després del cataclisme del sentit propi de la postmodernitat i la dissolució dels grans relats, Žižek s'enfronta a l'espinesca tasca de girar la vista cap a la qüestió de la subjectivitat. Per què? Perquè detecta que encara avui un espectre ronda l'acadèmia occidental..., i aquest espectre és el subjecte. Un espectre amb cognom, el subjecte cartesià:

Todos los poderes académicos han entrado en una santa alianza para exorcizarlo: la *New Age* oscurantista (que quiere reemplazar el «paradigma cartesiano» por un nuevo enfoque holístico) y el deconstruccionismo posmoderno (para el cual el sujeto cartesiano es una ficción discursiva, un efecto de mecanismos textuales descentrados); los teóricos habermasianos de la comunicación (que insisten en pasar de la subjetividad monológica cartesiana a una intersubjetividad discursiva) y los defensores heideggerianos del pensamiento del ser (quienes subrayan la necesidad de «atravesar» el horizonte de la subjetividad moderna que ha culminado en el actual nihilismo devastador); los científicos cognitivos (quienes se empeñan en demostrar empíricamente que no hay una única escena del sí-mismo, sino un pandemónium de fuerzas competitivas) y los «ecólogos profundos» (quienes acusan al materialismo mecanicista cartesiano de proporcionar el fundamento filosófico para la explotación implacable de la naturaleza); los (pos)marxistas críticos (quienes sostienen que la libertad ilusoria del sujeto pensante burgués arraiga en la división de clases) y las feministas (quienes observan que el cogito supuestamente asexuado es en realidad una formación patriarcal masculina). ¿Cuál es la orientación académica que no ha sido acusada por sus adversarias de no haber repudiado adecuadamente la herencia cartesiana? ¿Y cuál no ha respondido con la impugnación infamante de «subjetividad cartesiana» a sus críticos más «radicales», así como a sus oponentes «reaccionarios»? (Žižek, 2001: 9)

En un intent per «restablir» la categoria del *cogito* cartesià, Žižek torna sobre la figura central que va caracteritzar la modernitat, el subjecte, des d'una

nova òptica. No tracta a través d'aquesta tasca de tornar al *cogito* en la forma en què aquest concepte va dominar el pensament modern —el subjecte pensat en termes de subjecte transparent per a si mateix—, sinó de llançar llum sobre el seu revers oblidat, desatès: eixe nucli excedent, no reconegut, que està molt lluny de la imatge totpoderosa i conciliadora del si-mateix transparent i racionalment pur. Així, en *L'espinós subjecte: El centre absent de l'ontologia política*, Žižek se centra a analitzar els tres principals camps en els quals actualment està en joc la subjectivitat, a saber, la tradició de l'idealisme alemany, la filosofia política posalthusseriana i el passatge desconstruccionista des del subjecte fins a la problemàtica de les seves posicions múltiples i de les múltiples subjectivitzacions.

A partir d'una lectura que combina les propostes de Hegel i Lacan, Žižek observa que, davant l'afirmació kantiana sobre la limitació del nostre coneixement, Hegel no respon amb la pretensió de superar aquesta esclatxa per accedir a un coneixement absolut, tal com ho feia la metafísica precrítica. La clau de la resposta hegeliana rau a adonar-se que aquesta esclatxa mateixa, aquesta limitació del coneixement que Kant identifica, és inherent al procés del saber. En lloc de pretendre superar-la, Hegel hi veu una part constitutiva del desenvolupament dialèctic de la raó. Així, no es tracta d'accedir a un coneixement absolut en termes de la metafísica precrítica, sinó de comprendre que la limitació és, de fet, l'estructura mitjançant la qual el coneixement avança. O el que és el mateix: Žižek sosté que Hegel s'assabenta «de que el hiato kantiano es ya la propia solución: el Ser mismo es incompleto» (2011a: 64). Això és el que vol dir el lema hegelian: «hay que concebir el Absoluto no solo como Sustancia, sino también como Sujeto: que el “sujeto” es el nombre de una grieta en el edificio del Ser» (2011a: 64). El subjecte, en aquest sentit, constituïria un element privat de tota substancialitat que sorgeix de l'«anudamiento»⁹ entre esdeveniment i estructura. Al prefaci que realitza Ernest Laclau del llibre *El sublim objecte de la ideologia*, exposa les premisses clau per a desentranyar la contribució que Žižek realitza respecte als estudis sobre la subjectivitat. Segons Laclau, filòsof i polític postmarxista argentí, la tesi central que aixeca la medul·la espinal del llibre és la impossibilitat de reduir la categoria de subjecte a diferents posicions, ja que el subjecte ha de comprendre's com una falta prèvia a tot procés de subjectivació (Laclau, 1992: 15).

9. A partir del Seminari 19, Lacan va aprofundir en diferents maneres d'articular la complexa relació entre les tres conegudes dimensions, el «real», el «simbòlic» i l'«imaginari». Per fer-ho, es va servir d'una figura geomètrica no euclidiana coneguda amb el nom de *nus borromeu*. A la classe del 9 de febrer de 1972 Lacan esmenta per primera vegada la figura del nus borromeu per mostrar com els tres registres «es mantenen junts» (Lacan, 2012: 58). El nus borromeu es refereix, bàsicament, a una estructura topològica triàdica que nua almenys tres elements entre si. Vegeu l'article següent per aprofundir en aquesta figura: H. FAIR (2021), Nudo borromeo y teoría del discurso: Contribuciones para el análisis de identidades, fenómenos y procesos políticos y sociales». *Foro Interno*, 21, 17-32, <https://doi.org/10.5209/foin.78248>.

Ens enfrontem, d'aquesta manera, a una perspícua crítica dirigida, eminentment, cap a les interpretacions foucaultianes¹⁰. A ulls de Foucault, quan parlem de subjecte estem parlant d'una categoria positiva (1999a: 474). El subjecte és resultat, fruit, efecte de determinats discursos i pràctiques de poder que estableixen una noció precisa de veritat històrica (1999b: 294). Tal com ell mateix ho expressa:

Mi problema ha sido siempre el de las relaciones entre sujeto y verdad: cómo el sujeto entra en cierto juego de verdad [para lo cual] me vi conducido a plantear el problema saber-poder, que no es para mí el problema fundamental, sino un instrumento que permite analizar de la forma que me parece más exacta el problema de las relaciones entre sujeto y juegos de verdad. (Foucault, 1999a: 403)

Així doncs, Foucault (1999b: 172) deixa clar que el conjunt de modulacions possibles de la subjectivitat, en aquest sentit, s'estructuren a partir d'un dispositiu històric de saber-poder, la finalitat del qual radica a determinar l'estatus, bé sigui mèdic, jurídic o administratiu, que hem d'assignar a cadascuna d'aquestes manifestacions subjectives.

Žižek, en aquest punt, realitza una crítica summament sagaç i fecunda per als estudis crítics de la subjectivitat. Per a Žižek, allò que Foucault no evidencia és que el subjecte produït «no es simplemente la subjetividad que surge como resultado de la aplicación disciplinaria del saber-poder» (2004b: 113). Ans al contrari, aquest subjecte produït és la seva resta, és a dir, allò que eludeix, que s'escapa a la captació del saber-poder i que no pot ser capturat. De tal manera, la producció no encarna únicament el fruit de l'operació discursiva, sinó més aviat la seva «resta indivisible», el seu excedent, podríem dir, que es nega a ser incorporat en la trama discursiva. Žižek ho expressa d'aquesta manera:

Lo que habría que evitar es la mala lectura foucaultiana: el sujeto producido no es simplemente la subjetividad que surge como resultado de la aplicación disciplinaria del saber-poder, sino su resto, lo que elude la captación del saber-poder. La producción (el cuarto término en la matriz de los discursos) no representa simplemente el resultado de la operación discursiva, sino más bien su «resto indivisible», su plus, que se resiste a ser incluido en la red discursiva, es decir, lo que el discurso mismo produce como cuerpo extraño en su propio seno. (Žižek, 2004b: 113)

La particularitat del marc del discurs foucaultià és que el subjecte manca d'existència prèvia a la xarxa mateixa de poder en la qual s'insereix. Segons Foucault, no podem parlar d'un nucli asubjectiu del subjecte, ni tampoc d'un «Real» no simbolitzable d'aquest (Fernández, 2016: 164). Del que es tracta és d'evidenciar que existeix una varietat múltiple de relats, modulacions de la substància ètica i tecnologies de poder que capturen els individus i els deter-

10. Cal ressaltar que Foucault va ser l'únic autor que, a excepció del propi Lacan, no va descartar de manera categòrica la noció de subjecte durant l'apogeu de l'etapa postestructuralista, sinó que la va reformular en la seva darrera etapa (Barroso, 2020).

minen segons uns certs principis i interessos conforme a les pràctiques que duen a terme. Foucault, en aquest aspecte, es desmarca de la defensa postmoderna de l'existència de subjectivitats múltiples. En un altre dels seus escrits, Žižek ens adverteix dels perills i la insensatesa de la «temptació postmoderna», temptació que implica concloure, de manera precipitada, que manquem d'una identitat sociosimbòlica fonamental establerta:

La tentación que hay que evitar es la fácil conclusión posmoderna de que no tenemos ninguna identidad sociosimbólica fundamental fijada, sino que vamos a la deriva, más o menos libremente, entre una multitud inconsistente de sí-mismos, cada uno de los cuales representa un aspecto parcial de nuestra personalidad, sin que ningún agente unificador asegure la consistencia final de ese pandemónium. (Žižek, 2001: 350)

D'una banda, Foucault traça una reflexió complexa, però substancialment meditada, sobre l'ús polític de les subjectivitats (1999b: 202). D'altra banda, el discurs postmodern normalitzat, ostentant una afiliació a Foucault, més aparent que genuïna, en la mesura que s'insereix en els «saber del *se*»¹¹, des-substancialitza la reflexió foucaultiana sobre el subjecte i presenta una modalitat mal-leable del subjecte. En aquest enfocament no existeix una dimensió fixa del Jo, clara, diferent, sinó una multiplicitat de possibilitats que encara s'han de realitzar. Tampoc Žižek simpatitza amb la perspectiva de Derrida. Per a Žižek la noció de subjecte implica l'existència d'un mínim d'identitat pròpia substancial i irrevocable. Aquest nucli d'autopresència es manté constant, inalterat pel flux de canvis, ja que aquests últims es troben en l'ordre de l'accidental. Com s'ha esmentat anteriorment, simpatitza més aviat amb Hegel, qui defineix una concepció de subjecte segons la qual el nucli de la seva identitat sí que es veu afectat pels accidents.

La interpretació žižekiana de Lacan sobre el particular és summament diferent, en la mesura en què les diverses identificacions del subjecte no posseeixen el mateix estatus simbòlic. Heus aquí la novetat de la revisió que fa Žižek de Lacan. Žižek expressa que el psicoanalista francès en cap moment afirma que, a l'esquena de la multiplicitat d'identitats fantasmàtiques, es trobi la medulla o el fonament d'un «sí-mismo real». Si ens plantegem la pregunta sobre quin punt nodal estructura més íntimament el subjecte, en realitat, només hi podem respondre que ens trobem davant d'una ficció simbòlica. Ara bé, aquesta és «una ficción que, por razones contingentes que no tienen nada que ver con su naturaleza intrínseca, posee un poder performativo: es socialmente operativa, estructura la realidad sociosimbólica en la cual participo» (Žižek, 2001: 351).

11. La noció de «saber del *se*» es refereix a un conjunt de creences que, en un context social determinat, adquireixen legitimitat i acceptació col·lectiva, amb la qual cosa esdevenen sabers que la majoria de les persones assumeixen com a veritables o vàlids. Aquests sabers, que es consoliden a partir d'un consens social, autojustificant-se a través de la repetició i l'acceptació generalitzada al llarg del temps, són opinions col·lectives que, pel seu caràcter dominant, arriben a ser percebudes com a veritats inqüestionables en una època o en un context cultural determinats.

És la part més emmotllable, dòcil, la capa superficial de la identitat del Jo, la que es troba oberta al canvi segons les relacions que una persona entaula amb i davant l'altre, però el nucli central que la caracteritza, el seu buit essencial, no sofreix modificacions substancials. Aquest roman impertorbable. En el fons, cal assenyalar que les múltiples cares a les quals la postmodernitat apel·la i proclama com a identitat no són més que màscares que pretenen encobrir i disfressar, en última instància, la pura «Res» que constitueix el subjecte. Ara bé, això requereix unes certes matisacions teòriques, en la mesura en què aquest buit del subjecte pot creure's que és una espècie de tàpia noumènica intel·ligible. Que el subjecte, com a objecte, cosa, es manifesti com una entitat impenetrable, indesxifrable, només és conseqüència de l'error de la percepció humana enfront del buit del subjecte. A causa d'això, Kant representa el subjecte transcendental amb una X, atès que ell mateix ja va començar a determinar-ho com una cosa incognoscible.

«Los sujetos son literalmente agujeros, huecos en el orden positivo del ser, sólo moran en los intersticios del ser, en esos lugares donde la labor de la creación no ha concluido» (Žižek, 2008a: 19). El que Žižek aconsegueix amb això és indicar que hi ha un hiat entre la realitat entesa com a estructura material i fenomènica, i la realitat entesa com l'experiència relacional que el subjecte manté amb ella. D'aquesta manera, suspèn la idea que la relació entre el subjecte i el fenomen és immediata, expressant el seu compromís amb la «mediatesa», és a dir, pensant-ho com una relació que es troba sempre intervinguda.

Quan estem davant un ésser humà, només en contemplem la part visible. De manera automàtica, el Jo observador tendeix a dessubjectivar l'individu, emplenant el buit evident mitjançant l'exercici suturador de la imaginació. A través d'aquesta projecció, la fosca nit que embolica l'altre queda enriquida amb l'atribució d'una personalitat imaginària: l'altre dessubjectivat es converteix ara en una «persona» completa. El seu rostre, el rostre aliè, es metamorfosa en un fetitxe levinasià, en el rostre de l'Altre reconegut. El signe de la profunditat abissal de la part exterior plegada, tornada interior de la persona, es redueix, i les dues meitats (la cara exterior i la interioritat psíquica) es combinen en una totalitat «cabal». Per consegüent, l'experiència de realitat per part del subjecte s'origina en la seva inclusió o alienació en l'ordre simbòlic. L'eslovè defineix aquest últim com «la compleja red de normas y significados que hacen que veamos lo que vemos como lo vemos» (Žižek, 2014: 107).

Per al subjecte, l'experiència de la realitat esdevé possible únicament mitjançant la mediació d'un marc explicatiu i normatiu que el connecta amb les coses que troba en el seu camí, el fenomenològic, atorgant-los significat. Així mateix, aquest marc actua com un tercer en establir límits a la coexistència dels individus, evitant conflictes interpersonals i orientant les seves accions cap a un propòsit definit (Žižek, 2008b).

La bretxa que configura el subjecte, la manera en què aquest es teixeix en la seva pròpia relació amb si mateix, no hauria de constituir un obstacle que ens impedisís aproximar-nos a la seva comprensió. Davant la por al buit al qual

conduïxen les propostes derridianes o foucaultianes, Žižek opta per un exercici ontològic, l'ontologització del buit, seguint Hegel, i considera que l'error representacional és l'únic mecanisme del qual disposem per a aprehendre el subjecte. Des de la perspectiva lacaniana no existeix un significant capaç de representar el subjecte de manera inequívoca, total, completa, perquè en l'intent de reapropiació sempre hi apareix un excés o una falta; un desajustament.

El sujeto del significante es precisamente esta falta, esta imposibilidad de encontrar un significante que fuera «el suyo»: el fracaso de su representación es su verdadera condición [...]. Para plantearlo de manera paradójica: el sujeto del significante es un efecto retroactivo de su propia representación; por ello el fracaso de la representación es la única manera de representarlo adecuadamente. (Žižek, 1992: 228)

El pensador eslovè busca una noció de subjecte que respongui positivament al buit que ho antecedeix, mentre que considera que Foucault es deté en una etapa anterior. Žižek es distancia conscientment d'aquesta tesi postestructuralista perquè, segons el seu parer, aquest últim traça el que es podria considerar la idea postmoderna del subjecte per excel·lència. D'acord amb la interpretació de Žižek, per a Foucault el subjecte es constitueix en l'interstici del moviment dels antagonismes de poder, que en el seu interior, vulgui o no, ha d'harmonitzar. Només d'aquesta manera es produeix a si com a subjecte, una vegada s'ha situat i ha obtingut una posició dins del marc sociocultural en el qual es troba.

Žižek detecta, en un principi, dos problemes principals en la concepció de subjecte del primer i segon Foucault, dos aspectes que, a més, es troben estretament interrelacionats. D'una banda, si partim de la idea que el subjecte és l'efecte, el resultat de determinades relacions historicomaterials de poder, d'un marc de poder, això implica afirmar que, prèviament a la seva determinació en l'entramat de poder en el qual s'insereix, no hi ha un nucli asubjectiu o subjecte transcendental que no estigui condicionat per aquestes relacions. En canvi, el subjecte es genera en i a través de les relacions. En virtut de la consideració anterior i en conseqüència, si la dinàmica entre el poder i la resistència es percep com un cicle tancat, s'infereix que el subjecte que s'hi oposa opera dins dels mateixos paràmetres que intenta contrarestar. Des d'aquesta perspectiva, es dedueix que al subjecte li falta la llibertat necessària per a dur a terme un acte polític autèntic que conduïxi a una emancipació genuïna (Castro-Gómez, 2015). Qualsevol iniciativa que emprengui es veu prèviament constreta per les possibilitats que li atorguen les relacions de poder vigents. Per tant, el subjecte es revela com algú incapaç de realitzar qualsevol ambició política que vagi més enllà de les restriccions imposades per aquestes relacions de poder.

A més, Žižek assenyala que l'últim Foucault omet un element fonamental de la subjectivitat. Per al pensador francès, «l'ús dels plaers» o «la cura de si mateix» és regulada per un conjunt de regles, cosa que comporta una certa aplicació del principi de plaer a partir del jo. No obstant això, transformar les regles existents per unes altres, les creades per nosaltres, respon en realitat a

una ordre procedent de més enllà del principi de plaer i de la seva «raonabilitat». Foucault, en una línia semblant a la de Deleuze, podria respondre a aquesta acusació argumentant que, en realitat, Kant no va aconseguir reconèixer que el fonament de les normes ètiques residia en la immanència. La crítica radicaria en el fet que Kant va cometre l'error d'assumir una transcendència radical en pressuposar l'existència d'un Altre transcendent que ens terroritza amb el seu mandat incondicional, al mateix temps que ens impedeix accedir clarament a ell —estem sota la compulsió de complir el nostre deure, però ens està vedat saber de manera definitiva quin és.

Per a Žižek, la clau resideix, en canvi, a tornar a Freud. Segons Freud, la solució proposada, que implica adoptar la immanència per a explicar el mandat inescrutable del deure provinent de l'Altre, es basa en el rebuig de l'inconscient. Foucault, en oposar-se a la visió psicoanalítica de la sexualitat, també rebutja per complet la noció freudiana de l'inconscient (Ewald, 1999: 168). En termes més simples, en llegir Kant des de la perspectiva de la psicoanàlisi, la bretxa entre les regles creades conscientment pel subjecte i la llei subjacent és similar a la distància entre les regles que seguim conscientment i la llei com una cosa inconscient. Segons la llició essencial de la psicoanàlisi, l'inconscient no es tracta principalment dels desitjos prohibits reprimits, sinó de la llei fonamental mateixa.

5. La definició de subjecte de Žižek

El subjecte, per tant, és per a Žižek forat, buit, bretxa, ferida en l'ordre positiu de l'ésser. La noció de subjecte és presentada com un buit o una absència. Considera, en to jocós, que la subjectivitat és una espècie «d'error» en el disseny diví, ja que no encaixa en la concepció d'una ment racional i totpoderosa que, mitjançant l'acte de pensar-crear o el Verb, pugui concebre alguna cosa com l'ésser humà, que és gairebé com Déu i alhora gairebé com un animal. En aquest sentit, el subjecte es troba en una posició intermèdia, no és alguna cosa ni completament mediata ni completament immediata. La idea és que la subjectivitat representa una anomalia en la lògica divina:

La mera existencia de un sujeto prueba que Dios era un idiota que arruinó el trabajo de la Creación. Lejos de ser la cúspide de la Creación, el sujeto pone de manifiesto que en el orden de las cosas hay máculas de realidad inacabada: el correlato objetivo de un sujeto es una mancha-objeto proto-real espectral que aún no está totalmente actualizada como parte de la realidad positiva. (Žižek, 2008a: 19)

En el fons, més enllà de la ironia amb la qual expressa aquesta idea, Žižek està delineant una proposta filosòfica, el muntatge de la qual implica girar la vista enrere i actualitzar tota una història de la filosofia, l'eix sustentador de la qual ha estat el subjecte, a més de revisar en quin sentit aquesta pot ser usada avui en un nou discurs filosòfic. Revitalitzar una possible noció de subjecte passa per establir un seriós diàleg amb l'obra de Descartes, de Hegel i de Lacan.

I això és justament el que fa Žižek, però amb una peculiaritat metodològica. El *modus operandi* que emprà serà emprendre un treball «arqueològic» que tingui per objecte detectar on es troba la «falla» que defineix la subjectivitat com un obstacle. Contràriament a ser un impediment per a comprendre la subjectivitat, aquesta falla es converteix en la característica distintiva, la inextricable X que ens permet entendre, fins i tot en la seva esquivitat, la manera en què es manifesta la subjectivitat.

La categoria de subjecte es veu travessada per una paradoxa intrínseca: les condicions que en fan possible l'existència coincideixen necessàriament amb les condicions que n'impedeixen la plena realització. Aquesta contradicció dona compte que el subjecte és inherentment inconsistent, que està marcat per una bretxa que obstaculitza la seva realització total. El buit al qual Žižek fa referència no forma part directament de l'ordre simbòlic, sinó que més aviat es troba en el punt exacte on la significació s'enfonsa.

En aquest sentit, Žižek presenta una lectura original de Hegel en suggerir que, per al filòsof alemany, el subjecte i la substància comparteixen el mateix espai, encara que ho fan des de perspectives oposades: el subjecte des de la negativitat i la substància des de la positivitat. Segons aquesta interpretació, el subjecte, llavors, no és tan presimbòlic com la barrera que impedeix la plena realització de l'ordre simbòlic.

Žižek presenta la seva noció de subjecte, resultat de l'encreuament de lectures lacanianes i hegelianes, en les obres *La suspensió política de l'ètica* (2005a) i *L'espinós subjecte: El centre absent de l'ontologia política* (2001), entre d'altres. En totes dues hi proposa una ontologia que permet pensar en el replegament del camp discursiu, és a dir, una ontologia per a la qual la positivitat del significat no passa necessàriament per socavar el seu propi fonament. S'assumeix que és impossible derivar la veritat a partir del conjunt ontològic donat, definint el subjecte, per tant, com a correlatiu a la indecibilitat ontològica.

En el pensament de Žižek la noció de subjecte s'allunya de la perspectiva moderna que el concebia com la llum de la raó. En canvi, adopta la visió de la seva lectura renovada de l'idealisme alemany, que representa el nucli de la subjectivitat com la nit del món. Aquest concepte implica que l'essència del subjecte es troba en la foscor i la indecibilitat, i no en la claredat racional. En lloc de ser la font il·luminadora de tot coneixement, el subjecte, segons Žižek, està vinculat a la foscor originària, fet que destaca la impossibilitat de derivar la veritat d'un conjunt ontològic donat.

L'ésser humà és aquesta nit, aquesta *res* buida, aquesta nit que ho embolica tot en la seva simplicitat, una infinita varietat de representacions, d'imatges, cap de les quals és en aquest moment pensada ni present. El que existeix aquí és la nit, la naturalesa en la seva interioritat, el jo en la seva puresa. Entorn d'aquestes representacions fantasmagòriques plana la nit: aquí apareix brusquement un cap ensangonat, aquí una forma blanca, per a desaparèixer immediatament. Aquesta nit és la que descobrim quan mirem l'humà als ulls, una nit que es torna cada vegada més espantosa: cau davant nosaltres la nit del món (Hegel, 1984: 154).

Žižek recorre amb freqüència a un inquietant fragment de Hegel de l'època de Jena, especialment en relació amb la noció de la negativitat radical del subjecte i, per tant, en la seva interpretació hegeliana de Lacan:

Lacan tuvo éxito allí donde fracasaron Habermas y otros «defensores del sujeto», incluso Dieter Henrich: la re(lectura) lacaniana de la problemática de la subjetividad en el idealismo alemán logró no solo delinear los contornos de un concepto de la subjetividad que no se adecua al marco de la idea heideggeriana del nihilismo inherente a la subjetividad moderna, sino también situar el punto del fracaso intrínseco del edificio filosófico de Heidegger, e incluso la cuestión discutida a menudo de las eventuales raíces filosóficas de su compromiso nazi. (Žižek, 2001: 19)

Així doncs, el subjecte existeix. Ara bé, no en termes d'una voluntat transparent orientada cap a una fi específica, sinó com un gir autoreflexiu entorn d'un buit que adopta la forma buida de la pulsíó. El subjecte constitueix la dimensió de la pulsíó de mort que es troba en la base de la nostra existència, que refereix a un fracàs per aprehendre aquest excedent de gaudi incompreensible, indesxifrable, entorn del qual el subjecte està condemnat a girar. Actua com un pont entre l'universal i el particular en la mesura en què permet que tingui lloc la transició de la falta de significat a l'existència simbòlica positiva.

Encara que el subjecte sigui, en el fons, un «punt cec», és aquest el que permet, és a dir, és la condició de possibilitat de la consistència ontològica positiva de la realitat. El subjecte es mostra com l'expressió contingent que conforma l'ordre universal de l'ésser; la marca que, en algun sentit, té la capacitat de «guarir» la ferida originària de la bretxa ontològica, de la ferida infinita. Des d'aquí és possible llavors ontologitzar el buit, proposar un fonament positiu nou.

Aquest subjecte, segons la perspectiva hegeliana, ha d'entendre's com un gest buit que possibilita la creació de símbols. Funciona com l'argolla que ens porta de l'aparent buit a un ordre positiu en la realitat. Aquest subjecte opera com un mediador que, en anul·lar-se a si mateix de manera evanescent, transforma el caos preontològic en la il·lusió d'un ordre objectiu en la realitat. D'aquí ve que tota l'estructura ontològica sigui, necessàriament, política, ja que es basa en una decisió subjectiva i contingent, com exposa Žižek (2001).

Una vegada més, Hegel es posiciona en un punt intermedi entre les idees de Kant i les reinterpretacions de Nietzsche i Heidegger. Aquesta vegada ens ofereix una teoria coherent sobre el subjecte, destacant-ne la capacitat per a aprofitar les inconsistències que li són inherents.

Žižek afirma que, en la teoria lacaniana, es produeix una recuperació del projecte modern que subjeu en la concepció cartesiana del subjecte. No obstant això, aquesta recuperació no implica tornar al *cogito* en la seva forma clàssica, on el subjecte es percep com a transparent, autònom, capaç. En canvi, implica treure a la llum el revers oblidat del subjecte, revelant un nucli excedent i no reconegut, lluny de la imatge reconfortant d'un jo transparent. Per a Žižek, la transició entre el *cogito*, que és l'acte reflexiu elemental, i la *res*

cogitans, que és la substància pensant, conté una bretxa o excés. Aquest excés és un gest fundant del *cogito*, un abisme que, segons ell, és fonamental per a entendre la dinàmica de la reflexió i la consciència. La bretxa entre el subjecte en la seva existència empírica i patològica i el gest previ del subjecte com a negativitat abstracta que permet la simbolització és insuperable. En el moment de la pura pulsio buida el subjecte es converteix en bogeria, un estat que apareix abans de la raó. Aquest subjecte representa un substrat elemental que l'ordre simbòlic estructurat no pot comprendre mai completament. Žižek l'anomena «nucli psicòtic del subjecte cartesià», i sosté (2011c: 257) que només Lacan el va recuperar, sublimament, en teoritzar la bretxa entre la realitat simbòlica i «el Real» com un buit no substancial. Aquest buit resisteix la integració simbòlica, però, al mateix temps, en constitueix el fonament.

La fantasia, en un intent de tancar aquesta bretxa, cerca crear la il·lusió d'una realitat completament formada. No obstant això, és precisament en aquest intent on el subjecte irromp com un abisme o buit. En altres paraules, la fantasia tracta d'omplir la bretxa imaginant una realitat completa, però és en aquest espai on el subjecte es revela com una cosa fonamentalment incompleta, oberta, ferida (Llevadot, 2022).

Žižek suggereix que el subjecte, en el seu intent d'assumir un paper definit en la societat i complir amb les expectatives ètiques i simbòliques, sovint experimenta un fracàs. Aquest fracàs es troba en la bretxa entre allò que s'espera del subjecte (la demanda del Gran Altre, l'anomenada ètica) i la seva incapacitat per a complir plenament amb aquestes expectatives. És la dimensió histèrica del subjecte, segons Žižek, aquella que radica en aquesta fallada en la interpellació, on el subjecte constantment es qüestiona sobre la seva identitat i la relació que estableix amb els altres.

6. Histèria i perversió. La dimensió política del subjecte

Žižek, en el marc dels seus estudis sobre la subjectivitat, ressalta un aspecte crucial vinculat a la relació entre les perversions, les teories de caràcter subversiu i l'inconscient. Fa referència a Foucault, argumentant que aquells que defensen el potencial subversiu de les perversions acaben, en algun moment, reconeixent teòricament que aquestes estan fonamentades en l'inconscient freudià.

La base d'aquesta negació es troba en la premissa de Freud que la histèria i la perversió serveixen de maneres d'accedir a l'inconscient, però, en efecte, a l'inconscient no és possible accedir-hi a través de les perversions. En línia amb la posició freudiana, Lacan ha sostingut la idea que la perversió exhibeix una orientació socialment conservadora, a diferència de la histèria, que es percep com més subversiva i amenaçadora per a l'harmonia social establerta. Encara que això podria semblar contradictori a primera vista, atès que els perversos sembla que duguin a terme obertament allò amb què les histèriques només somien en secret, o que, respecte a l'amo, la histèrica sembla que provoqui l'amo de manera ambigua, actua com una crida perquè aquest reforci la seva

autoritat, mentre que el pervers sembla que soscavi genuïnament la posició de l'amo (Llevadot, 2020).

Aquesta interpretació s'alinea comunament amb la tesi de Freud, segons la qual la perversió és el negatiu de la neurosi (Lacan, 1992). Aquest fenomen ens condueix, justament, a la paradoxa inherent a l'inconscient humà: l'inconscient no està format pels guions perversos secrets amb els quals fantasiem i que, en la mesura en què som histèrics, evitem dur a terme, mentre que els perversos exhibeixen el coratge d'actuar sobre aquestes fantasies. Quan materialitzem les nostres fantasies perverses secretes, tot es revela, però paradoxalment sembla que haguem perdut l'accés a l'inconscient.

Aquest fenomen ocorre perquè l'inconscient freudià no es limita només al món dels continguts fantasiosos secrets, sinó que també juga un paper en el procés de traducció i transposició. A través d'aquest procés experimentem plaer amb característiques «perverses» quan la font de dolor té cert atractiu seductor, hipnòtic. La histèria pot entendre's, aleshores, com el nom que es dona a aquesta fascinació ambivalent enfront d'un objecte que al mateix temps ens espanta i ens atreu. Aquest plaer en el dolor també pot interpretar-se com una altra manera de descriure'l: quan la situació es torna sexual, el subjecte queda atrapat en un cercle de perversions.

La complexitat sorgeix d'intentar qualificar directament l'homosexualitat o unes altres pràctiques sexuals no normatives com a «perversió»¹². En lloc d'això, la pregunta important és com aquestes pràctiques s'incorporen en el món simbòlic de l'individu i quina és l'actitud subjectiva que els dona suport. Per exemple, encara que algunes formes d'homosexualitat poden considerar-se perverses (centrades en el plaer de l'Altre), també existeixen formes que podrien ser considerades histèriques (enfrentant l'enigma de què soc per a l'altre o què espera l'altre de mi). Lacan sosté que no hi ha una correspondència directa entre les pràctiques sexuals específiques i la dinàmica subjectiva «patològica» (perversa, histèrica, neuròtica).

La qüestió central és, llavors, comprendre com la dimensió política del subjecte segons Žižek s'insereix en el gir anàrquic del pensament contemporani, particularment a través de l'ontologització del buit i la seva noció de subjecte. I és que el veritable acte revolucionari, l'acte ètic, de plegament, en la seva dimensió col·lectiva, altera el simbòlic. És a dir, no persegueix un bé responent a les exigències del dia a dia, sinó que el seu gran potencial resideix precisament en la capacitat de transformar l'economia general o estructural dels béns (Cabello, 2020: 296). El procés d'ontologització del buit que duu a terme Žižek, podríem dir en termes lacanians, és en darrera instància tràgic, però també profundament polític. No es limita a produir desplaçaments del fantasma, sinó que el travessa. D'aquí sorgeixen tant la seva força com la seva vulnerabilitat: en fer-ho, el subjecte irromp en el món simbòlic per denun-

12. Vegeu, en referència a la qüestió de la llei, la norma i la perversió: L. LLEVADOT (2023), «La ley del género: Derrida y Blanchot», *Escritura e Imagen*, 19, 217-237, <<https://doi.org/10.5209/esim.93102>>.

ciar-ne la falsedat, per mostrar que en realitat se sosté sobre el no-res. Aquesta resta o excés que es resisteix a ser domesticada esdevé clau per a la dimensió política del subjecte. El propi Žižek va afirmar que «lejos de plantear un obstáculo a la dialéctica, la noción de brecha de paralaje brinda la clave que nos permite discernir su núcleo subversivo» (2011b: 12). Heus aquí el mateix. A causa del fenomen de la paral·laxi, el subjecte es veu obligat a acceptar, de manera cruel, que la mirada pertany en realitat a l'objecte.

Així, pren cos l'afirmació de Žižek que la dimensió mínima de la paral·laxi és la del marc (2011b: 45). Aquesta perspectiva li permet veure l'objecte a través d'una bretxa que proporciona profunditat i significat a l'objecte mateix. Un cop assumit que el que és simbòlic és de natura inevitable, que no hi ha cap identitat que no sigui ficció, ni ficció que resisteixi l'esclat de la realitat, encara que està sustentat sobre això, potser aquest acte, aquest travessament del fantasma, serveix només per a continuar vivint (Llevadot, 2020: 352). Als ulls de Žižek, el que passa amb la postmodernitat és un canvi de perspectiva en relació amb la cultura de la modernitat: allò que en aquell moment representava trets i accions culturalment subversius i transgressors, i que per tant es mantenia als marges —com a símptoma de la veritat reprimida que opera en la totalitat—, avui es posiciona sobtadament al centre mateix, «como el núcleo duro de lo Real que diferentes intentos de simbolización se esfuerzan en vano por integrar y ennoblecer» (1994: 153).

Tanmateix, l'orientació negativa d'alliberar un centre buit segueix pertanyent, més que mai, a les modalitats de l'art i del cinema moderns. Com a exemple, Žižek cita el cas de les fotografies de Cindy Sherman (2002: 42). La potència i la contribució que aporta Žižek al gir anàrquic del pensament contemporani és que no cal «ser» res. Reconèixer i mantenir-se en aquesta afirmació negativa permet que hi pugui haver una compatibilitat entre l'ontologia i la biopolítica —sempre que l'ontologia sigui negativa—, que es tradueix en intersticis locals de llibertat. Tot efecte subversiu possible depèn, doncs, del moviment de ruptura, del pas d'una perspectiva a una altra, del canvi que atorga un cos a l'objecte fins aleshores impossible o inabastable, que dona veu a allò intocable i que el fa parlar. En definitiva, que el subjectivitzat (Žižek, 1994: 77). Aquest procés constitueix la base de l'estratègia de subversió de l'autoritat simbòlica. Perquè des d'aquesta aresta teòrica és possible subvertir el dispositiu, domesticar-ne la violència simbòlica vigent i tornar a la vida la seva anarquia, la seva manca de límit¹³.

13. Per aprofundir en el suggerent retorn provocador a les ferides del segle xx i la contribució de Žižek com a programa de recuperació dels aprenentatges polítics emancipadors del segle passat, «el curt segle xx», ràpidament liquidats per l'Esquerra en el seu necessari procés d'autocrítica, es pot consultar l'article següent: G. CANO (2020), «Žižek y el “regreso” de la negatividad», *Res Pública: Revista de Historia de las Ideas Políticas*, 23(3), 321-332.

7. Conclusions

A la llum de l'exposició que Žižek fa de la lògica estructural exercida pel Real lacanià en el seu model d'interpretació dels mecanismes de producció de sentit, s'ha pogut mesurar en quin punt la seva proposta se separa de l'aproximació postestructuralista al subjecte, i potser la supera. La reflexió crítica sobre el llenguatge i la representació, reflexió que va mantenir ocupat Žižek des dels inicis de la seva trajectòria intel·lectual (2001: 22), així com el qüestionament pel lloc inevitable de la política de l'exercici ontològic, aconsegueix que el filòsof mantingui patent el trauma constitutiu de la història d'Occident, el fantasma la manifestació del qual mostra de forma recursiva la impossibilitat de tancar l'univers simbòlic de la identitat.

La forma en què Žižek conceptualitza la falta té una gran força, ja que pot llançar llum sobre molts debats en l'àmbit teòric i involucrar-hi tant Lacan com el pensament postestructuralista. Així i tot, el problema radica en la temptació d'atribuir, a aquesta dimensió, la seva pròpia entitat i un potencial revolucionari infinit, sense considerar les diverses formes en què s'inscriu en el terreny simbòlic, que necessàriament medien en aquesta instància.

L'anàlisi ètica proposada per Žižek pot presentar interpretacions problemàtiques, en la mesura en què l'èmfasi en la categoria del subjecte sovint revesteix una reducció de les perspectives desconstructives plantejades per la postmodernitat i el postestructuralisme. Žižek tendeix a simplificar les importants reflexions realitzades en les últimes dècades sobre el subjecte cartesà, al mateix temps que passa per alt la rellevància que aquesta figura té en enfocaments com ara el de Foucault, entre d'altres. Les seves idees ètiques, basades principalment en la interpretació que Lacan fa de Kant i Sade (Žižek, 1998), pot semblar en un primer cop d'ull que estan ancorades en una reducció de la filosofia kantiana a l'àmbit del discurs psicoanalític. La inclusió del Real com a categoria ètica pot generar controvèrsies, ja que elimina la dimensió simbòlica, en aquest cas en la seva versió prescriptiva, de l'horitzó deontològic. Amb això es corre el perill de simplificar l'activitat ètica a una successió d'actes, la principal virtut dels quals és desafiar l'ordre establert.

No obstant això, si analitzem la immersió del pensament zizekià en l'ètica, és possible entreveure la riquesa dels plantejaments de l'autor eslovè en la seva apropiació de Lacan per pensar el present en relació amb el gir anàrquic del pensament contemporani. Per a Žižek, el punt de vista no revela que fos Kant qui era un sàdic disfressat, sinó més aviat que era Sade qui era un kantianista amagat. Per què? El filòsof eslovè defineix la llei kantiana com una instància superjòica que gaudeix sàdicament de l'atzucac en què es troba l'economia libidinal del subjecte. Aquesta és la clau. Cal recordar que, per a Lacan, Sade no constitueix ni pot ser definit en termes de l'altra cara de Kant, com si la perversió del marquès fos el revers de la moneda que mostrés les inadvertides i possibles conseqüències que Kant no va preveure. En contrast amb això, el que posa sobre la taula és que precisament la perversió sàdica és el resultat, l'efecte de la mateixa incapacitat kantiana per afrontar les derives eticopolítiques dels seus

propis descobriments (Žižek, 2005b: 77, 2006b: 230). En aquest sentit, no són més que el fruit «necessari» del terror del filòsof de Königsberg. Així, Sade constituïria el símptoma de la traïció de Kant envers el seu propi descobriment, en la mesura que «aunque es cierto que Kant no se atrevió a sacar todas las consecuencias de su revolución ética, el espacio para la aparición de la figura de Sade surge gracias a ese compromiso kantiano, a su falta de inclinación a llegar hasta el final, a ser absolutamente fiel a su avance filosófico» (2011d: 216). En aquest punt, es fa evident la prima línia existent entre l'amor a la llei i l'encarnació de la vida feixista (Foucault, 1977: 12).

Al cap i a la fi, l'obertura infinita de la realitat es relaciona amb una finitud constitutiva: l'absència del centre, que es replica de manera constant en cada instància del joc, entre l'excés de la presència i la petjada d'una absència. Amb tot i això, en aquest sentit sorgeix la interrogant de si, a partir de la noció de subjecte esbossada per Žižek, la falta deixa de referir-se a un principi ontològic formal que denota trauma o divisió constitutiva de la realitat. En canvi, podríem plantejar-nos si podria passar a designar exclusivament aquest domini infinit més enllà de la mort simbòlica, que constitueix el lloc implacable i massa humà de la creació.

Referències bibliogràfiques

- ALEMÁN, J. i MOLINA, J. G. (2020). «Entrevista a Jorge Alemán: Žižek, ¿un (psico)analista de la filosofía?». *Res Pública: Revista de Historia de las Ideas Políticas*, 23 (3), 387-389.
- BARROSO, O. (2020). «El barroco literario español como vía de solución de los problemas detectados en el giro subjetivo del último Foucault». *Pensamiento: Revista de Investigación e Información Filosófica*, 70 (290), 451-775.
- BOYNTON, R. (1998). «Enjoy Your Žižek!: An Excitable Slovenian Philosopher Examines the Obscene Practices of Everyday Life – Including his Own». *Lingua Franca*, 8/7.
- CABELLO, G. (2020). «El sujeto bajo la piel: Arte y violencia en Slavoj Žižek». *Res Pública: Revista de Historia de las Ideas Políticas*, 23 (3), 295-303.
- CANO, G. (2020). «Žižek y el “regreso” de la negatividad». *Res Pública: Revista de Historia de las Ideas Políticas*, 23 (3), 321-332.
- CASTRO-GÓMEZ, S. (2015). *Revoluciones sin sujeto: Slavoj Žižek y la crítica del historicismo posmoderno*. Madrid: Akal.
- COPJEC, J. (ed.) (1994). *Supposing the subject*. Vol. 1. Verso.
- DELEUZE, G. i GUATTARI, F. (1985). *El Anti Edipo. Capitalismo y esquizofrenia*. Buenos Aires: Paidós.
- DERRIDA, J. (1989). «La estructura, el signo y el juego en el discurso de las ciencias humanas». A: DERRIDA, J. *La escritura y la diferencia*. Barcelona: Anthropos, 383-401.
- (2005). *De la gramatología*. México: Siglo XXI Editores.
- EWALD, F. (1999). «Un poder sin afuera». A: BALBIER, E.; DELEUZE, G.; DREYFUS, H. i altres. *Michel Foucault: Filósofo*. Barcelona: Gedisa.

- FERNÁNDEZ GONZALO, J. (2016). *El pensamiento de Slavoj Žižek: Ontología, ética y estética* [Tesi doctoral defensada a la Universitat Autònoma de Madrid]. Recuperat de <<http://hdl.handle.net/10486/680194>>
- FOUCAULT, M. (1977). «Preface». A: DELEUZE, G. i GUATTARI, F. *Anti-Oedipus: Capitalism and schizophrenia*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 11-14.
- (1999a). *Estética, ética y hermenéutica*. Buenos Aires: Paidós.
- (1999b). *Estrategias de poder*. Buenos Aires: Paidós.
- FREUD, S. (2012). *Tres ensayos sobre teoría sexual y otros escritos*. Madrid: Alianza.
- HEGEL, G. W. F. (1984). *Filosofía real*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica.
- (2010). *Fenomenología del espíritu*. Madrid: Abada.
- (2013). *Fe y saber*. Madrid: Biblioteca Nueva.
- HONNETH, A. (1994). «Pathologien des Sozialen: Tradition und Aktualität der Sozialphilosophie». A: HONNETH, A. (ed.). *Pathologien des Sozialen: Die Aufgabe der Sozialphilosophie*. Frankfurt del Main: Fischer, 9-69.
- (2004). «Eine soziale Pathologie der Vernunft: Zur intellektuellen Erbschaft der Kritischen Theorie». En: HALBIG, Ch. i QUANTE, M. (eds.). *Axel Honneth. Sozialphilosophie zwischen Kritik und Anerkennung*. Münster: LIT-Verlag.
- (2007a). *Pathologien der Vernunft: Geschichte und Gegenwart der Kritischen Theorie*. Frankfurt del Main: Suhrkamp.
- (2007b). *Reificación: Un estudio en la teoría del reconocimiento*. Buenos Aires: Katz.
- IRWIN, J. i MOTOH, H. (2014). *Žižek and his Contemporaries: On the Emergence of the Slovenian Lacan*. Londres: Bloomsbury Academic.
- KANT, I. (2002). *Crítica de la razón pura*. Madrid: Tecnos.
- KAY, S. (2003). *Žižek: A Critical Introduction*. Cambridge: Polity Press.
- LACAN, J. (1992). *El Seminario. Libro 17: El Reverso del Psicoanálisis 1969-1970*. Buenos Aires: Paidós.
- (2006a). *El Seminario. Libro 10: La Angustia 1962-1963*. Buenos Aires: Paidós.
- (2006b). *El Seminario. Libro 23: El Sinthome 1975-1976*. Buenos Aires: Paidós.
- (2012). *El Seminario. Libro 19: ...o peor 1971-1972*. Buenos Aires: Paidós.
- (2015). *Escritos I*. Madrid: Siglo XXI.
- LACLAU, E. (1992). «Prefacio». En: ŽIŽEK, S. *El sublime objeto de la ideología*. Madrid: Siglo XXI, 11-19.
- LLEVADOT, L. (2020). «No somos históricas, somos históricas: Žižek, Butler y el problema de la diferencia sexual». *Res Pública: Revista de Historia de las Ideas Políticas*, 23 (3), 343-354.
- (2022). *Mi herida existía antes que yo: Feminismo y crítica de la diferencia sexual*. Barcelona: Tusquets.
- (2023). «La ley del género: Derrida y Blanchot». *Escritura e Imagen*, 19, 217-237.

- MEAD, R. (2003). «The Marx Brother: How a Philosopher from Slovenia Became an International Star». *New Yorker*, 79, 10, 5 de maig.
- ŽIŽEK, S. (1992). *El sublime objeto de la ideología*. Madrid: Siglo XXI.
- (1994). *¿Goza tu síntoma!: Jacques Lacan dentro y fuera de Hollywood*. Buenos Aires: Nueva Visión.
- (1998). *Porque no saben lo que hacen: El goce como un factor político*. Barcelona: Paidós.
- (2001). *El espinoso sujeto: El centro ausente de la ontología política*. Barcelona: Paidós.
- (2002). *¿Quién dijo totalitarismo?* València: Pre-Textos.
- (2004a). *Repetir Lenin: Trece tentativas sobre Lenin*. Madrid: Akal.
- (2004b). *Violencia en acto*. Barcelona: Paidós.
- (2005a). *La suspensión política de la ética*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica.
- (2005b). *El títere y el enano: El núcleo perverso del cristianismo*. Barcelona: Paidós.
- (2006a). *Porque no saben lo que hacen: El goce como un factor político*. Barcelona: Paidós.
- (2006b). *Irak: La tetera prestada*. Buenos Aires: Losada.
- (2008a). «Arte e ideología en Hollywood. En defensa del platonismo». A: ŽIŽEK, S. et al. *Arte, ideología y capitalismo*. Madrid: Círculo de Bellas Artes, 9-40.
- (2008b). *Cómo leer a Lacan*. Barcelona: Paidós.
- (2011a). *Órganos sin cuerpo: Sobre Deleuze y consecuencias*. València: Pre-Textos.
- (2011b). *Visión de paralaje*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica.
- (2011c). «Da capo senza fine». En: BUTLER, J.; LACLAU, E. i ŽIŽEK, S. (coord.). *Contingencia, hegemonía, universalidad: Diálogos contemporáneos de la izquierda*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica, 215-261.
- (2011d). *En defensa de las causas perdidas*. Madrid: Akal.
- (2013a). *Lacan: Los interlocutores mudos*. Madrid: Akal.
- (2013b). *El resto indivisible*. Buenos Aires: Ediciones Godot.
- (2014). *Acontecimiento*. Madrid: Sextopiso.
- (2015). *En defensa de las causas perdidas*. Madrid: Akal.
- (2016a). *El resto indivisible*. Buenos Aires: Ediciones Godot.
- (2016b). *Contragolpe absoluto: Para una refundación del materialismo dialéctico*. Madrid: Akal.
- (2019). *Contra la tentación populista*. Buenos Aires: Ediciones Godot.

Carlota Gómez Herrera és graduada en Filosofia per la Universitat de València, on va ampliar estudis amb el Màster Interuniversitari en Ètica i Democràcia, amb Premi Extraordinari (2021-2022), i el Màster Universitari en Professor/a d'Educació Secundària (2022-2023). Actualment és investigadora predoctoral FPU en Formació al Departament de Filosofia de la mateixa universitat, on es troba desenvolupant la seva tesi doctoral sobre el pensament de Michel Foucault i les filosofies de la subjectivitat a l'àrea de Filosofia Moral, Política i Social. Va obtenir el I Premi del V Certamen Nacional de Filosofia «Gènere i Filosofia» (2020) amb l'assaig *Democràcia, justícia i feminisme: Iris Marion Young*. Ha realitzat una estada de recerca a la Universitat NOVA de Lisboa (IFILNOVA) i entre les seves publicacions destaquen «Éthopoiétique: tècnica, cura i subjectivitat moral» (*SCIO: Revista De Filosofia*, 26, 2024) i «El Kafka de Foucault i les habitacions del si mateix: teixits biosemiòtics» (Dykinson, 2024). ORCID: <<https://orcid.org/0000-0002-0047-8552>>

Carlota Gómez Herrera has a degree in Philosophy, an Interuniversity Master's in Ethics and Democracy, which won an Extraordinary Award (2021-2022), and a Master's in Secondary Education Teaching (2022-2023), all from the University of Valencia. She is currently an FPU predoctoral researcher in training at the Department of Philosophy at the same university, where she is working on her PhD on Michel Foucault's thought and philosophies of subjectivity in the field of Moral, Political and Social Philosophy. She was awarded First Prize in the 5th National Philosophy Contest "Gender and Philosophy" (2020) for her essay "Democracy, Justice, and Feminism: Iris Marion Young". She has also undertaken a research stay at NOVA University Lisbon (IFILNOVA). Her publications include "Éthopoiétique: Technique, Care, and Moral Subjectivity" (*SCIO: Revista De Filosofia*, 26, 2024) and "Foucault's Kafka and the Rooms of the Self: Biosemiotic Weavings" (Dykinson, 2024). ORCID: <<https://orcid.org/0000-0002-0047-8552>>
